

Gülnar Fərhad qızı NURİYEVA
Milli Müdafiə Universiteti
Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut, Bakı
E-mail: gulnar_nuriyeva_84@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-0596-6888

EKOLOJİ TƏHLÜKƏLƏR VƏ TERRORİZMİN YÜKSƏLİŞİ. ERMƏNİSTANIN MÖVCUD OLMUŞ MÜNAQİŞƏDƏ AZƏRBAYCANA QARŞI EKOLOJİ TERRORU

Xülasə

Bu məqalə ekoloji degradasiya ilə artan qlobal terror fəaliyyətləri arasında əlaqəni araşdırır. Üstəlik, məqalədə qeyd olunur ki, Ermənistan Respublikası 30 il işğal altında saxladığı Azərbaycan ərazilərində təbiətə amansız zərbələr vurmuş, biomüxtəlifliyi məhv etmişdir. Bu məqalədə,

həmçinin biz Vətən Müharibəsi zamanı Ermənistanın hərəkətlərinin Azərbaycana ekoloji təsirini araşdıracağıq.

Açar sözlər: *ekoloji terror, terror, iqlim dəyişikliyi, ekoloji təhlükə.*

Giriş

İqlim dəyişikliyinə güclənməsi ilə belə hadisələrin terror qruplaşmalarının istismarı üçün daha çox imkanlar təqdim edəcəyini düşünmək olar. Bu məqalə ekoloji degradasiya ilə artan global terror fəaliyyətləri arasında əlaqəni araşdırır. İqtisadiyyat və Sülh İnstitutunun (IEP) 2023 Qlobal Terror İndeksinin (GTI) nəticələrini təhlil edərək, biz yaxınlaşan ekoloji təhdidlərin ağırlığını və onların artıq terrorizmlə mübarizə aparan ölkələrə təsirini aşkar edirik.

Bu məqalənin məqsədləri “ekoterrorizm” ekoloji yönümlü submilli qrup tərəfindən ekoloji-siyasi səbəblərə görə günahsız qurbanlara və ya əmlakla qarşı cinayət xarakterli zorakılığın tətbiq edilməsini və ya hədələnməsini ifadə etmək üçün istifadə olunur, hədəf çox vaxt simvolik xarakter daşıyır. Ekoloji terroristlərin törətdiyi dağıdıcı hərəkətlərin çoxu əmlakı hədəf alır və hədəflərin dairəsi genişdir [1, s.1-5]. Terror aktlarına ağacları kəsəcək ağac kəsənlərə təhlükə yaratmaq üçün ağacların süpürülməsi, elektrik ötürücü qüllənin sökülməsi və balina ovu və torla balıq ovu ilə məşğul olan gəmilərin batması daxildir. Eko-terrorçular, həmçinin hədəfə alınan şəxslərə ölümlə hədələr yağdırır və hətta onların işinə təhlükə hesab edilən şəxsləri öldürməyə cəhd edirlər.

Ekoloji terrorizm 1980-ci illərdə pik həddinə çatdı və tənəzzülə uğradı, lakin ekoloqlar hər iki siyasi partiyanın təklif etdiyi ətraf mühitin mühafizəsi söylərindən getdikcə daha çox narazı qaldıqca, terror aktı təhlükəsi artacaq. Ekoloji terror təşkilatlarının təhlükəsi ondan ibarətdir ki, onlar öz üzvlərini öz məqsədlərinin həyata keçirilməsinə maneə kimi gördükləri insanların həyatını dəyərsizləşdirməyə məcbur edirlər.

Ekoloji böhranlar və onun terrorizmlə artan əlaqəsi

Ərzaq təhlükəsizliyi, su qıtlığı və iqlim dəyişikliyi kimi ekoloji təhdidlər bir çoxları üçün ümumi terminə çevrilib və bu problemlərin global miqyasda aktual xarakter daşdığını göstərir. Regional terrorizmin artması ilə ekoloji böhran arasında əlaqə şübhəsizdir. Bununla belə, terrorçu qrupların yeni üzvlər cəlb etmək üçün ekoloji təhdidlərdən istifadə etmə yolları o qədər də aydın deyil. Şübhəsiz və qeyri-müəyyən olmasına baxmayaraq, bu ekoloji amillərin, xüsusən də mövcud zəiflikləri olan bölgələrdə terror fəaliyyətlərinin artmasına necə kömək etdiyi hələ də az araşdırılmış bir cəhətdir [2, s.131-145].

İqlim dəyişikliyi və terrorizm arasındakı kəsişmələr global problemləri başa düşmək üçün çox vacibdir. İqlimdən qaynaqlanan bu çağırışlar, artıq terror təhlükəsi altında olan bölgələrdə təzahür etdikdə, riskləri artırır.

IEP tərəfindən 2023 Qlobal Terrorizm İndeksində (GTI) və 2022 Ekoloji Təhdid Hesabatında (ETR) ekoloji degradasiya və münaqişə arasında təəccüblü qarşılıqlı əlaqə aşkar edilmişdir. Narahatedicidir ki, terrorizmdən ən çox təsirlənən ilk on ölkədən altısı həm də ən ağır ekoloji təhlükələrə və ən az dayanıqlılığa malik 25 ölkə arasındadır [3, s. 306-323]. Bu, ətraf mühitin mənfi cəhətləri ilə artan münaqişə arasında simbiotik əlaqəyə diqqəti cəlb edir.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi ilə üzləşən 830 milyon insanın 58%-i terrordan ən çox təsirlənən 20 ölkədə yaşayır. Üstəlik, İraq, Əfqanıstan, Mali və Çad kimi ölkələrin 2040-cı ilə qədər artan su stressi yaşayacağı proqnozlaşdırılır. Əslində, su ilə əlaqəli terror hadisələri 2000-2022-ci illər arasında üç dəfə artıb [4].

İnkişaf etməkdə olan dinamika: qıtlığın silahlanması və terrorçuların cəlb edilməsi

İqlim dəyişikliyinə terrorizmə birbaşa təsiri çoxşaxəlidir. Prospektlərdən biri, ekstremal iqlim şəraitinin sürücüləri daha da ağırlaşdıraraq radikallaşmaya səbəb olmasıdır. Resurs çatışmazlığı, ekstremal hava hadisələrinin nəticələri ilə birləşərək, terrorçu aktyorlara yardım söylərini monopoliya altına almağa, təbliğat aparmağa, işə cəlb etməyə və vəsait toplamağa imkan verdi. Çox vaxt bu qruplar təbii fəlakətlərdən sonra zəif təchiz olunmuş hökumətlərin buraxdığı boşluqdan istifadə edirlər [5, s. 52-55]. Pakistanda 2010-cu il daşqınlarından sonra belə müşahidə edildi, cəbhələrdə fəaliyyət göstərən Lashkar-e Taiba kimi qruplar hökumətin söylərinə kölgə salaraq əhəmiyyətli humanitar yardım təklif etdilər. Somalidə isə Əl-Şəbab aclıqdan xilas etmə söylərinə

nəzarəti ələ keçirib. Bundan əlavə, Şimali İraq kimi su çatışmazlığı olan bölgələrdə İslam Dövlətinin (İŞİD) su və enerji infrastrukturuna nəzarəti aqrar mənzərəni dəyişdirərək, fermerləri öz sıralarına qoşulmağa sövq etdi. Bu cür hərəkətlər onlara təkcə işə qəbulda deyil, həm də yerli əhali arasında legitimlik qazanmağa kömək edir.

İqlim dəyişikliyinə güclənməsi ilə belə hadisələrin terror qruplaşmalarının istismarı üçün daha çox imkanlar təqdim edəcəyini düşünmək olar. Gələcəyə baxarkən, cari tədqiqatlar əsasən iqlim dəyişikliyinə terrora dolayı təsirini ifadə etsə də, inkişaf edən nümunələri qeyd etmək çox vacibdir. Hökumətlər bəzən iqlim dəyişikliyinə etiraz edənlərə qarşı terrorla mübarizə qanunvericiliyindən sui-istifadə edirlər [6, s. 31-37]. Digər tərəfdən, ifrat sağçı hərəkətlər, xüsusən də “eko-faşistlər” iqlimdən qaynaqlanan miqrasiyaları ksenofobik hekayələri təbliğ etmək üçün bir fürsət kimi qəbul edirlər.

Qlobal sabitlik üçün ikili təhdidlərin aradan qaldırılması

Diqqətimizi potensial həll yollarına yönəltдикə, iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə tədbirlərinin terrorizmlə mübarizə və Zorakı Ekstremizmin Qarşısının alınması və Mübarizə yanaşmaları ilə birləşdirilməsi perspektivli görünür. Radikallaşmaya iqlimin təsirini nəzərə alaraq, strategiyaları daha yaxşı uyğunlaşdırmaq olar.

Bu ikili təhdidlərin həllində dayanıqlılığın yaradılmasının mahiyyətini şişirtmək olmaz. Bilik və resurslarla gücləndirilmiş dayanıqlı icmalar təkcə ekoloji təhlükələrə qarşı durmur, həm də potensial radikallaşma meyillərinə qarşı çıxır. Bu çoxşaxəli yanaşma çox mühümdür və ekoloji təhlükələrlə mübarizə apararkən eyni zamanda sabitliyi təşviq etməyi və zorakı ekstremizm riskini azaltmağı təmin edir. Yerli icmaları gücləndirməklə, innovativ dayanıqlılığı artıran proqramlara sərmayə qoymaqla və həm dövlət, həm də özəl resurslardan istifadə etməklə, cəmiyyətlər də davamlı inkişafı dəstəkləyə bilər [7, s. 31-37].

Ayındır ki, ekoloji degradasiya təkcə ətraf mühitimizi təhdid etmir, həm də regionların sabitliyinin pozulmasında mühüm rol oynayır, onları terror fəaliyyətlərinə daha həssas edir. Ekoloji təhdidlər və terrorizm arasında artan üst-üstə düşmələr ətraf mühit və təhlükəsizlik strategiyalarının bir-birinə qarışdığı konsolidasiya edilmiş qlobal yanaşmaya ehtiyac olduğunu göstərir [8, s.15-29]. IEP-in Qlobal Terror İndeksi (GTI) və Ekoloji Təhlükə Hesabatının (ETH) nəticələri bu ekoloji təhdidlərin təkcə ətraf mühitə nəminə deyil, həm də qlobal sülh və təhlükəsizlik üçün həll edilməsinin vacibliyini vurğulayır [9, s. 481-503].

Ermənistanın mövcud olmuş münaqişədə Azərbaycana qarşı ekoloji terroru

Münaqişə yarandığı gündən Ermənistan işğalçılıq siyasətini və ekoloji terrorunu dayandırمامış, oradakı təbii ehtiyatlardan, faydalı qazıntı yataqlarından vəhşicəsinə istifadə etmiş, tarixi-mədəni abidələri dağıtmış, beynəlxalq hüququn bütün əsas prinsip və normalarını müntəzəm şəkildə pozmuşdur. 1954-cü il Konvensiyasında mədəni dəyərlərin daşınması ilə bağlı 12-ci maddənin tələblərini 5 sentyabr 1993-cü ildə bu Konvensiyaya qoşulan Ermənistan kobud şəkildə pozmaqda davam etmişdir [10, s. 161-175].

Ermənistan Vətən Müharibəsi zamanı qəsdən meşələrin qırılması, su mənbələrinin çirkləndirilməsi, kənd təsərrüfatı torpaqlarının və mədəni irs obyektlərinin dağıdılması, habelə hərbi fəaliyyət nəticəsində neft sızıntıları və yanğınlar törətməklə Azərbaycana xeyli ekoloji ziyan vurmuşdur. Bu ekoloji dağıdıcı təsirə məruz qalmış regionlarda ekosistemlər, biomüxtəliflik, ictimai sağlamlıq və sosial-iqtisadi inkişaf üçün uzunmüddətli nəticələrə səbəb olacaqdır [11, s. 234-256]. Müharibənin ətraf mühitə təsirini azaltmaq və bu ərazilərdə davamlı inkişafı təşviq etmək üçün reabilitasiya və bərpa səylərinə müraciət etmək və onlara kömək etmək beynəlxalq ictimaiyyət üçün çox vacibdir.

Bütövlükdə, bu münaqişənin beynəlxalq hüquqi aspektləri, ətraf mühitə yetərinə ziyan vurmuş və hazırda da vurmaqda davam edən, 44 günlük Vətən Müharibəsində tarixi Qələbə əldə edildikdən sonrakı dövrdə təcavüzkar Ermənistanın məsuliyyətə cəlb edilməsi və vurduğu ziyanın ödənilməsi ilə bağlı hüquqi məsələlərin təhlili müasir dövrdə aktual problemlərdəndir. Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə minalanmış ərazilərin təmizlənməsi, istismar və talan edilmiş, “ekoloji terrora” məruz qalmış ərazilərin bərpa edilməsi istiqamətində həm siyasi, həm də hüquqi müstəvidə aktiv fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. Ermənistanın işğal olunmuş ərazilərdə meşə

yağınları törətməsi, çaylara zəhərli maddələrin axıdılması, müntəzəm hərbi təlimlər zamanı torpaq qatını və yaşıllıqları dağıtması, tarixi və mədəni abidələri məhv etməsi kimi faktlar beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması və Ermənistanın ətraf mühitə vurduğu ziyanı görə məsuliyyətə cəlb edilməsi problemini aktuallaşdırır [12, s. 34-38].

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi və vahid konsepsiya əsasında bərpası işləri uğurla həyata keçirilməkdədir. Bununla yanaşı təqsirkarların, təcavüzkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi istiqamətində də işlər aparılır.

Ermənistan tərəfindən AES-də istifadə edilmiş radioaktiv maddələri işğal edilmiş torpaqlarda basdırılmışdır, minalanmış ərazilər, ağır texnikanın altında qalmış bitki aləmi tamamilə ekoloji böhran vəziyyətindədir. Bu ərazilərdə müvəqqəti olduğunu başa düşən ermənilər oradakı təbii ehtiyatlardan, faydalı qazıntı yataqlarından vəhşicəsinə istifadə etmişdirlər [13, s.396-400]. Bütün qeyd edilən faktlar 2020-ci il 10 noyabr tarixli Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş torpaqlara qayıdışın nəticəsi olaraq, təəssüflər olsun ki, öz təsdiqini əyani şəkildə tapmışdır. İşğal nəticəsində törədilmiş ekoloji terrorun, ətraf mühitə yetirilmiş ziyanın miqyası ağlasığmaz həddədir. Hazırda ərazilərin bərpa və yenidənqurma işləri davam etdirilməkdədir. Lakin bununla yanaşı, təcavüzkarları məsuliyyətə cəlb etmək, törətdikləri cinayətlərə görə cavab vermək məqsədilə paralel olaraq vurulmuş ziyanın hesablanması işlərinin aparılması son dərəcə vacibdir. Burada faktiki dəymiş ziyanın hesablanması ilə yanaşı torpaqlardan onun əzəli sahibi olan dövlət tərəfindən əldə edilə biləcək, lakin 30 illik işğal nəticəsində itirilmiş gəlirin hesablanması da aparılmalıdır. Hesab edirik ki, ixtisaslaşdırılmış beynəlxalq fondun yaradılması tələb olunur. Belə bir qurum silahlı münaqişələr nəticəsində zərər çəkmiş ətraf mühitin təmizlənməsi və bərpası üzrə tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini təmin edə bilər. Kompensasiyanın ödənişi də ətraf mühitə vurulmuş ziyanı aradan qaldırmır, ancaq kompensasiya ödənişi konkret bərpa işlərinin realizəsində əhəmiyyətli vasitədir, məsələn, zərər vurulmuş meşələrdə ağacların əkilməsinə maddi vəsait probleminin qarşılınması, torpaqların faydalı xüsusiyyətlərinin bərpası, ərazidə bitki aləminin və faunanın ayrı-ayrı növlərinin bərpası və başqa hərəkətlər üçün maddi vəsaitlərin mənbəyi qismində mühüm vasitə hesab olunur [13, s.404-408].

Nəticə

Beləliklə, qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, müharibənin aparılmasının vasitə və metodlarının dağıdıcı potensialı ətraf mühit üçün ciddi təhlükə yaradır. Planetdə ekoloji vəziyyətdən narahat olaraq, beynəlxalq ictimaiyyət həm dinc, həm də silahlı münaqişələr dövründə ətraf mühitin effektiv şəkildə qorunması üçün bütün vacib şərtləri yaratmağa çalışır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qarşılıqlı təsirin bu sahəsində xüsusi diqqət, əlbəttə ki, həm bilavasitə, həmçinin dolayısı ilə ətraf mühitin qorunması məsələləri üzrə beynəlxalq humanitar hüququn normalarının daimi inkişafına və həmin normalara riayət olunmasına ayrılmalıdır.

Vurulmuş zərər yalnız bilərəkdən düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olduğu təqdirdə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin daha ağır rejimi müəyyənləşdirilərək tətbiq edilə bilər.

Eyni zamanda işğal edilmiş ərazilərdə bu müddət ərzində qeyri-qanuni olaraq təbiətin istismarını həyata keçirmiş, Azərbaycana məxsus olan təbii və mədəni sərvətlərin daşınması və satışı ilə məşğul olmuş xarici dövlətlərə məxsus şirkətlər müəyyən edilməli və onlar da kompensasiyanın ödənilməsi üçün məsuliyyətə cəlb edilməlidirlər. Bu baxımdan, gələcəkdə iş materiallarının Azərbaycan tərəfindən beynəlxalq nəzarət təsisatlarına ötürülməsi imkanının mövcudluğu nəzərə alınmaqla torpaqların, meşələrin və ətraf mühitin digər komponentlərinin məhv edilməsi faktı ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericilik əsasında cinayət işinin qaldırılması, təcavüzkarın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Alexander, George A. "Ecoterrorism and Nontraditional Military Threats." *Military Medicine* 165.1 (Jan. 2000): 1-5.
2. Кибальник, А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы. СПб: Юрцентр Пресс. 2003. 252 с.

3. Sebastian, Anstis, The Normative Bases of the Global Territorial Order, Diplomacy & Statecraft, Volume 21, no. 2 (June 2010), pp. 306–323
4. Alpas, Hami, Simon, M. Berkowicz, and Irina Ermakova, eds. Environmental Security and Ecoterrorism. Dordrecht: Springer, 2011. v-vii.
5. Кибальник, А.Г., Соломоненко, И.Г. Преступления против мира и безопасности человечества. Под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. А.В.Наумова. СПб.: Издательство “Юрцентр Пресс”, 2004. 385 с.
6. Kharlamova, Ganna. “Ecoterrorism: An Ecological-Economic Convergence.” Environmental Security and Ecoterrorism. Ed. Alpas et al. Dordrecht: Springer, 2011. 31-37.
7. Kharlamova, Ganna. “Ecoterrorism: An Ecological-Economic Convergence.” Environmental Security and Ecoterrorism. Ed. Alpas et al. Dordrecht: Springer, 2011. 31-37.
8. Berkowicz, Simon M. “Eco-Terrorism/Enviro-Terrorism: Background, Prospects, Counter-measures”. Environmental Security and Ecoterrorism. Ed. Alpas et al. Dordrecht: Springer, 2011. 15-29.
9. Gleick, Peter H. “Water and terrorism.” Water Policy 8 (2006) 481–503
10. Svante Cornell, The Conflict in NagornoKarabakh: Dynamics and Resolution Prospects, Moscow, 2001. 439 p.
11. Allahverdiyev, Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Dərs vəsaiti. Bakı. “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2017. S. 376
12. Beynəlxalq terrorizm və onun Azərbaycana mənfi təsiri: Metodik vəsait /Tərtib ed. M.Məmmədov; Burax. məs. K.Tahirov; Red. D.Bayramov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.- B., 2009. s. 51
13. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi: tarixə baxış. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası

Гульнар Фархад кызы Нуриева
Национальный Университет Обороны
Военный Институт имени Гейдара Алиева, Баку

Экологические опасности и рост терроризма. Экологический террор Армении против Азербайджана в существующем конфликте

Резюме

В данной статье рассматривается связь между деградацией окружающей среды и усилением глобальной террористической деятельности. Более того, в статье упоминается, что Республика Армения нанесла беспощадный удар природе и уничтожила биоразнообразие на территориях Азербайджана, которые она оккупировала на протяжении 30 лет. В этой статье мы также рассмотрим экологические последствия действий Армении в отношении Азербайджана в годы Отечественной войны.

Ключевые слова: *экологический терроризм, терроризм, изменение климата, экологическая угроза.*

Gulnar Farhad Nuriyeva
National Defense University
Military Institute named after Heydar Aliyev, Baku

Environmental threats and the rise of terrorism. Armenia's environmental terror against Azerbaijan in the current conflict

Summary

This article examines the relationship between environmental degradation and increased global terrorist activities. Moreover, the article mentions that the Republic of Armenia has inflicted

merciless blows on nature and destroyed biodiversity in the territories of Azerbaijan, which it occupied for 30 years. In this article, we will also examine the environmental impact of Armenia's actions on Azerbaijan during the Patriotic War.

Key words: ecological terrorism, terrorism, climate change, ecological threat.